

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
УКРАЇНИ**

РЯДИНСЬКА Євгенія Миколаївна

УДК 159.94: 159.947

**ПРОФЕСІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ
ДЕРЖАВНОЇ ВОЄНІЗОВАНОЇ ГІРНИЧОРЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ
УКРАЇНИ**

Спеціальність 19.00.09
«Психологія діяльності в особливих умовах»

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків - 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному університеті цивільного захисту України, Міністерство надзвичайних ситуацій України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
ОНИЩЕНКО Наталія Вікторівна,
Національний університет цивільного захисту
України, науково-дослідна лабораторія
екстремальної та кризової психології,
старший науковий співробітник.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **КОРОЛЬЧУК Микола Степанович**, Національний торговельно-економічний університет, кафедра психології, завідувач.

кандидат психологічних наук, доцент **МИРОНЕЦЬ Сергій Миколайович**, Інститут державного управління у сфері цивільного захисту Національного університету цивільного захисту України, заступник начальника Інституту з науково-педагогічної роботи.

Захист відбудеться «19» квітня 2011 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.707.02 в Національному університеті цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023.

Автореферат розісланий «18» березня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат психологічних наук, доцент

В.Є. Христенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний стан суспільства характеризується тенденціями зростання смертності та збільшення кількості випадків травматизму в регіонах, у яких найчастіше відбуваються небезпечні природні явища, промислові аварії або катастрофи. Одне з перших місць серед них займають аварії, що відбуваються у підземних виробках. На сьогоднішній день в Україні, зокрема, у Донбасі, ведуться роботи з технічного переозброєння шахт, забезпечення гарантованого рівня безпеки шахтарів та посилення протипожежної безпеки місць видобутку вугілля. Ряд цих проблем на шахтах розв'язує Державна воєнізована гірничорятувальна служба.

Так за останні 10 років у підземних виробках відбулося 38 вибухів газу й пилу, 87 спалахів метану, 1153 газодинамічних явища, 1057 завалів гірських виробок, 552 підземні пожежі. За цей період загинуло 3458 чоловік, у тому числі 1367 чоловік у результаті 200 аварій із груповим травматизмом. Посідаючи 10-те місце з видобутку вугілля серед провідних вуглевидобувних країн світу, Україна за числом загиблих на шахтах поступається тільки Китаю, а на 1 млн. тон видобутку вийшла на перше місце.

Сьогодні розвиток гірничодобувної промисловості в Україні супроводжується ускладненням технічних систем галузі та гірничо-геологічних умов видобутку вугілля, яке відбувається на фоні зношеності гірничодобувного устаткування. Це в свою чергу зумовлює зростання кількості аварій та нещасних випадків на шахтах. Ліквідацію наслідків таких надзвичайних ситуацій та профілактику їх виникнення покладено на Державну воєнізовану гірничорятувальну службу України.

Діяльність фахівців цієї служби за рівнем захворюваності та виробничого травматизму відносять до групи професій високого ризику. Враховуючи, що від дій гірничорятувальників залежать життя людей, які опинились в осередку трагедії, можна стверджувати, що на сьогоднішній день надзвичайно актуальною є проблема професіографічного опису даного виду діяльності та подальшого удосконалення існуючої системи професійно-психологічного відбору фахівців до гірничорятувальної служби.

Необхідність наукової розробки даного питання зумовлена практичними запитами та потребами системи гірничорятувальної служби України, більшість підрозділів якої функціонують на основі застарілих форм та методів роботи з особовим складом, а також логікою розвитку психологічної науки взагалі та психології діяльності в особливих умовах зокрема.

Актуальності набуває питання виключно практичної значущості: як оптимізувати професійну діяльність гірничорятувальника та підвищити її рівень. Отже, *актуальність дослідження* зумовлена:

- зростаючими вимогами держави й суспільства щодо ефективності діяльності гірничорятувальної служби в справах запобігання надзвичайним ситуаціям на шахтах країни, ліквідації їхніх наслідків, рятування постраждалих, а також здійснення ряду заходів щодо запобігання аваріям;

- недостатністю інформації в науковій літературі і малою кількістю досліджень з проблем специфіки діяльності гірничорятувальників, її основних видів діяльності в межах ВГРС України;

- необхідністю вдосконалення діяльності служби психологічного забезпечення ВГРС в аспекті здійснення професійного психологічного відбору персоналу й психологічного супроводу цього виду діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до плану наукової та науково-організаційної діяльності Національного університету цивільного захисту України та пов'язана з реалізацією Загальнодержавної цільової програми розвитку цивільного захисту на 2009-2013 роки, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2008 р. № 1156-р. Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Національного університету цивільного захисту України (протокол № 7 від 25 грудня 2008 р.) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук АПН України (протокол №3 від 27 квітня 2010 р.).

Метою дослідження: ґрунтуючись на вивченні соціально-психологічних вимог (об'єктивних і суб'єктивних чинників), які висуває перед фахівцями-гірничорятувальниками професія, розробити й обґрунтувати професіографічний опис їх діяльності та відповідно до цього скласти алгоритм щодо визначення ступеня результативності фахівця при виконанні професійних завдань різної спрямованості.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні про те, що надійність, ефективність та результативність професійної діяльності фахівців ДВГРС залежить від комплексу професійно важливих якостей працівників. Цей комплекс, структурований в рамках професіографічного аналізу даного виду діяльності, може використовуватися при професійно-психологічному відборі кандидатів на службу в ДВГРС і психологічному супроводженні рятувальників.

Завдання дослідження:

- шляхом критичного аналізу літературних джерел розкрити сучасні підходи щодо професіографічного опису професій екстремального виду діяльності, у т.ч. фахівців ДВГРС;

- розкрити специфічні особливості професійної діяльності працівників ДВГРС, визначити її психологічну вартість та встановити основні вимоги, які висуваються професією до суб'єкта гірничорятувальної діяльності;

- дослідити рівень розвитку основних професійно важливих якостей, які складають основу психограми фахівців-гірничорятувальників;

- розробити математичну модель прогнозу результативності фахівця при виконанні професійних завдань різної спрямованості.

Об'єкт дослідження: професійна діяльність фахівців гірничорятувальної служби.

Предмет дослідження: соціально-психологічний аналіз особливостей професійної діяльності фахівців ДВГРС.

Методи дослідження. У роботі використовуються різноманітні методи дослідження. *Теоретичного характеру:* аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація отриманої інформації, інтерпретація даних. *Емпіричного характеру:* анкетування, метод психологічного моделювання, бесіда, спостереження, метод експертних оцінок, психодіагностичні методи з використанням інструментальних методик і різноманітних тестів та опитувальників, а саме: професіографічний опитувальник О. Ліпмана для вивчення професійно важливих якостей особистості гірничорятувальників та побудови професіограми їх діяльності; 16-ти факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела; «Дослідження тривожності» (авт. Ч.Д. Спілберг. Адаптований варіант Ю.Л. Ханіна; методика дослідження обсягу оперативної пам'яті; короткий відбірковий тест (КВТ); методика «Інтелектуальна лабільність»; «Локус контролю» (авт. Є.Ф.Бажин) опитувальник В.І. Моросанової «Стиль саморегуляції поведінки (ССП-98)».

Для обробки даних використовувалися методи математичної статистики з використанням пакета прикладних програм SPSS 12.0.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що

вперше:

- на основі комплексного підходу здійснено професіографічний опис діяльності фахівця гірничорятувальної служби та виявлено комплекс відповідних професійно важливих якостей гірничорятувальника;

- розроблено математичну модель прогнозу результативності професійної діяльності фахівців ДВГРС при виконанні ними професійних завдань різної спрямованості;

уточнено уявлення про умови забезпечення результативності професійної діяльності фахівців гірничорятувальної служби;

набули подальшого розвитку знання з проблематики підвищення надійності, успішності та результативності діяльності фахівців гірничорятувальних підрозділів; сучасні підходи щодо професійно-психологічного відбору та психологічного супроводження фахівців ДВГРС України.

Практичне значення дисертаційного дослідження. Встановлені в процесі дослідження факти і сформульовані на їхній основі теоретичні висновки можуть бути використані: вченими - для складання психограм й професіограм для спеціальностей екстремального профілю діяльності; практичними психологами - у профілактичних і реабілітаційних програмах у роботі з рятувальниками й гірничорятувальниками, керівниками та командним складом ДВГРС - для вдосконалення програм із соціалізації особистості фахівців цієї галузі, а також широким колом фахівців, що займаються проблемою професійної діяльності фахівців з ліквідації надзвичайних ситуацій.

Отримані результати можуть бути корисними при розробці спеціальних програм професійно-психологічної підготовки фахівців гірничорятувальних підрозділів, а також спеціальних програм, спрямованих на формування та розвиток у них професійно важливих якостей, необхідних для виконання своїх функціональних обов'язків на високому рівні.

Здобуті результати та висновки доцільно використовувати при розробці рекомендацій та цільових програм щодо мінімізації негативних психологічних наслідків діяльності фахівців рятувальних підрозділів у надзвичайних ситуаціях, викликаних подіями техногенного, природного або соціального походження.

Впровадження результатів дослідження здійснене у процес викладання спецкурсів за напрямком підготовки «Психологія» при викладанні дисципліни «Психологія екстремальних та кризових ситуацій» Макіївського економіко-гуманітарного інституту» (акт впровадження від 11.12.2010.); у систему підготовки практичних психологів МНС для роботи з фахівцями гірничорятувальних підрозділів Державної воєнізованої гірничорятувальної служби України, шахтарями, що постраждали в наслідок аварій на шахтах Донеччини та їх родичами (акт впровадження від 10.02.2011); в систему професійно-психологічного відбору кандидатів до ДВГРС України у м. Донецьк (акт впровадження від 11.01.2011).

Особистий внесок автора. У матеріалах Всеросійської конференції з юридичної психології «Коченовские чтения «Психология и право в современной России»», написаних у співавторстві з Н.В. Оніщенко, автором окреслені та обґрунтовані сучасні проблеми психологічного супроводу фахівців ДВГРС України, розглянуті дані щодо шляхів його вдосконалення.

У статті «Стрес як психологічний фактор ризику розвитку невротичних розладів у гірничорятувальників», написаної у співавторстві з Л.С. Бондар, автором визначено основні професійні стрес-фактори та показаний їх вплив на особистість гірничорятувальника.

У матеріалах III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток», написаних у співавторстві з Н.В. Оніщенко, автором виділено та проаналізовано основні підходи щодо оцінки професійно-важливих якостей фахівця.

Апробація та реалізація роботи. Основні результати роботи та її окремі фрагменти апробовано на 8 наукових конференціях та семінарах: «Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону», (м. Ялта, 8-11 квітня 2009 р.); «Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти» (м. Харків, 24 квітня 2009 р.); «Психологические технологии в экстремальных видах деятельности» (м. Донецьк, 28-29 травня 2009 р.); «Психологічна безпека особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій» (м. Харків, 18 листопада 2009 р.); «Актуальні проблеми психологічної теорії та практики»

(м. Макіївка, 12 грудня 2009 р.); «Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток» (м. Одеса, 19 лютого 2010 р.); «Коченовские чтения «Психология и право в современной России» (м. Москва, 14-16 октября 2010 г.); «Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології» (м. Харків, 18 – 19 листопада 2010 р.)

Публікації. Основні результати дослідження викладено у 13 наукових працях, з них 5 статей – у фахових наукових виданнях з психологічних наук.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків за розділами та загального висновку. Загальний обсяг роботи містить 250 сторінок, з них основного тексту – 180 сторінок, 27 таблиць, 6 рисунків, 5 додатків, 2 формули. Список використаних літературних джерел налічує 298 робіт, з яких 16 видані іноземною мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ містить обґрунтування актуальності проблеми дослідження та обраного напрямку дисертаційної роботи, розкриває її об'єкт та предмет, головну мету, гіпотезу та завдання, методологічні підходи. Викладено наукову новизну та практичну значущість роботи. Наведено відомості про особистий внесок автора, апробацію та впровадження результатів дослідження в практику діяльності ДВГРС України та МНС України.

Перший розділ «Теоретико-методологічний аналіз підходів до опису професій екстремального профілю діяльності» містить стислий огляд проблеми психологічного вивчення екстремальних видів професійної діяльності. Узагальнено наукові підходи до теоретико-методологічних основ професіографічного опису діяльності фахівців екстремального профілю. Наведено дані щодо підходів дослідження професійної діяльності екстремального профілю та проведення її психологічного аналізу.

Зазначено, що зацікавленість діяльністю людини в екстремальних умовах пов'язана зі станом сучасної техносфери, а також потужними катаклізмами природного характеру. Ряд авторів поняття «екстремальний» співвідносять з крайнім, межовим, тим, що виходить за рамки звичного. Перебування особистості в таких умовах веде до додаткових витрат енергії та витрат резервних сил організму, змінює її психологічний стан.

Значний внесок у розробку проблем вивчення сутності та змісту понять «екстремальна ситуація», «психічний стан особистості в екстремальних умовах», а також дослідження ролі і значення стану тривоги, стресових станів, постстресових розладів, їх механізмів, способів виходу з них внесли роботи Ю.А. Головахи, Л.Г. Дикої, Ю.М. Забродіна, В.Г. Зазикіна, М.Б. Кахана, Л.А. Китаєва-Смика, М.С. Корольчука, В.І. Лебедева, В.О. Лефтерова, М.І. Мар'їна, С.М. Миронця, Н.І.Наєнко, Є.М. Потапчука, О.М. Столяренка, О.В. Тімченка, В.Є. Христенко та ін.

Важливе місце у вивченні діяльності, що відбувається в екстремальних умовах відведено роботам, які присвячені ухваленню рішень у ситуаціях

невизначеності або ризику. Цей процес детермінований як оцінкою ситуації, так і емоційним і, навіть, ірраціональним впливом. Є багато професій, де діяльність носить екстремальний характер, де присутні, за висловом К.М. Гуревича, «катастрофогенні» ситуації. До таких можна віднести і професію фахівця гірничорятувальної служби. Головною ознакою цього є переживання небезпеки гірничорятувальником у зв'язку з можливими аваріями і великою особистою відповідальністю за їх ліквідацію, а також за долю постраждалих від цієї аварії.

Відзначається, що переважна кількість наукових робіт, які стосуються вивчення діяльності фахівців екстремального профілю, присвячена питанню так званого професійного стресу. Поняття «стрес» використовується дослідниками для позначення негативних факторів високої сили й інтенсивності та відповідних реакцій суб'єкта праці на їх дію. Саме тому, на наш погляд, необхідно відокремлювати з загальної кількості професій, які є досить складними та стресогенними, саме ті, що є ризиконебезпечними. Основними характеристиками таких професій має бути наявність таких факторів, як загроза здоров'ю та життю суб'єкта діяльності та його висока відповідальність за здоров'я та життя інших людей.

Окрім цього чинниками негативного психічного стану у фахівця-гірничорятувальника в режимі очікування можуть бути: постійна загроза власному життю та здоров'ю; дефіцит та неоднозначність інформації, з якою доводиться працювати; дефіцит часу на виконання завдань, тощо. Існує ще одна група чинників, які провокують некомфортне самопочуття гірничорятувальника при ліквідації аварій – це повна або часткова професійна невідповідність його як фахівця вимогам, які висуваються професією (суб'єктивні детермінанти), та слабке матеріально-технічне забезпечення рятувальної діяльності (об'єктивні детермінанти). Таким чином, результативне виконання гірничорятувальником діяльності в екстремальних умовах, перш за все, обумовлюється наявністю певних індивідуально-психологічних властивостей його особистості, рівень сформованості яких виявляється під час професійно-психологічного відбору.

Визначено, що ефективне проведення професійного відбору до професій екстремального профілю дозволить суттєво знизити кількість несприятливих наслідків для психологічного й фізичного здоров'я фахівців, а також знизити ймовірність появи помилок персоналу, які обумовлені психологічною непридатністю фахівців і можуть викликати значні психологічні й матеріальні втрати. Глибоке, всебічне вивчення психологічних особливостей спеціальностей екстремального профілю діяльності дозволяє розв'язати цілий ряд проблем, пов'язаних з оптимізацією процесу професійної діяльності. Вивчення професійної діяльності проводиться для визначення всієї сукупності професійно важливих якостей, виявлення вимог, які вона висуває до психофізіологічних і особистісних характеристик фахівця. Результатом вивчення професії є професіограма -

документ, в якому міститься опис специфіки професійної діяльності й вимог, пропонованих професією до особистісних якостей, психологічних здатностей, психофізіологічних особливостей людини.

При проведенні психологічного аналізу діяльності для потреб професійно-психологічного відбору до ризиконебезпечних спеціальностей доцільним є виділення насамперед таких професійно важливих якостей, які добре диференціюють людей за ефективністю праці, а також залишаються досить стійкими, незмінними протягом всіх етапів формування й розвитку професійної діяльності. На сьогодні система професійного відбору до професій, що пов'язані з ризиком, закріплена документально у відповідних нормативно-правових документах та складається, як правило, з кількох послідовних етапів, на кожному з яких розв'язуються питання про придатність кандидата до служби за визначеними критеріями відбору.

Проте відмічається, що до сих пір практично не існує досліджень із проблем специфіки діяльності гірничорятувальників, основних видів їх діяльності в межах ДВГРС України, а також психологічної підготовки гірничорятувальників до служби. Професійний відбір основного складу ДВГРС здійснюється відповідно до ст. 12 Закону України «Про аварійно-рятувальні служби» на контрактній основі. Професійний відбір основного особового складу ДВГРС проводиться сьогодні з урахуванням лише специфічних умов праці (застосування киснево-дихальних апаратів, підвищена температура, загазованість навколишнього середовища тощо) на підставі переліку медичних протипоказань для допуску до основної діяльності.

Під час професійно-психологічного відбору кандидатів на службу до ДВГРС не проводиться диференціація фахівців за ознакою їх готовності до виконання професійних завдань різного рівня складності. Саме з метою усунення існуючих недоліків сучасної системи професійно-психологічного відбору кандидатів на службу до ДВГРС України необхідним є проведення професіографічного опису даного виду діяльності та розробка професіограми даної професії. Кожен з боків професіограми має відбивати певний цикл професійної діяльності та реалізовувати особистісні якості, навички, уміння та знання, що забезпечують професійний успіх у конкретному виді діяльності.

У другому розділі «Організація роботи та методи дослідження» наводиться методологічна схема побудови дослідження, обґрунтовується вибір груп досліджуваних, а також методів та методик дослідження. Його проведення відбувалось з урахуванням основних вимог вивчення моделі професійної діяльності: 1) аналіз вимог професії до суб'єкта діяльності, яким він має відповідати; 2) аналіз переліку професійно важливих якостей, «носієм» яких має бути конкретний фахівець.

При вивченні професійної діяльності фахівців Державної гірничорятувальної служби ми спирались на загальновизнані принципи

професіографії: принцип комплексності; принцип цілеспрямованості; принцип особистісного підходу; принцип надійності; принцип диференціації, який вивчає різноманітні професії в межах однієї діяльності; принцип типізації та принцип перспективності й реальності.

У дослідженні взяли участь фахівці з різним стажем діяльності ДВГРС. Така градація була обрана нами через припущення про можливість розвитку або тренування певних якостей, які є професійно важливими в конкретній діяльності. Окрім того, згодом, при збільшенні кількості аварій, у ліквідації яких фахівець брав участь, у нього формується певний когнітивний стиль або певний стиль діяльності в таких ситуаціях, що містить в собі поєднання минулого досвіду фахівця та його ПВЯ. До груп досліджуваних увійшли фахівці ДВГРС (Макіївська ВГРЧ № 3) у кількості 124 осіб. Всі вони були піддані оцінюванню з боку експертної групи за критерієм рівня результативності професійної діяльності та розподілені на три групи.

Математико-статистична обробка даних проводилася з використанням пакетів прикладних програм «SPSS 12.0.», що забезпечило розрахунок варіаційних статистичних показників, t-критерію Стюдента, ϕ –критерію Фішера (кутове перетворення Фішера), кореляційний аналіз за r - критерієм Пірсона. Також було здійснено проведення факторного та множинного регресійного аналізу.

У третьому розділі «Психофізіологічна «вартість» професійної діяльності фахівців Державної воєнізованої гірничорятувальної служби України» наводяться дані щодо розгляду кваліфікаційних вимог до фахівця-гірничорятувальника, а також результати проведеного психологічного аналізу діяльності фахівців ДВГРС України.

При визначенні психофізіологічної «вартості» професійної діяльності гірничорятувальників встановлено, що повсякденні умови діяльності, в яких доводиться працювати фахівцям ДВГРС, характеризуються сильними психотравмуючими факторами. До останніх можна віднести: високу температуру навколишнього середовища; високу загазованість і задимленість; новизну подразників; вплив стану постраждалих людей на психіку рятувальника. Окрім цього, слід зауважити, ще одним негативним фактором є виконання своїх професійних обов'язків під постійною загрозою власної загибелі.

В загальній структурі детермінант, які можуть викликати у фахівців підрозділу психоемоційні розлади, значне місце, за словами випробуваних, посідають контакти з трупами або їхніми фрагментами. Поряд з цим встановлено, що найбільш важливі зміни спостерігалися саме у психічному стані гірничорятувальників: 98% обстежуваних говорили, що, потрапивши на місце аварії, вони відчували «страх і жах від побаченого», 62% вказували на почуття розгубленості, слабкості в кінцівках. У 20% випадків власний стан характеризувався як переднепритомний. 54% в дні після проведення робіт з ліквідації наслідків аварії на шахті скаржилися на порушення сну (труднощі

засипання, сонливість удень і безсоння вночі, сон, що супроводжується кошмарними сновидіннями), підвищену дратівливість і подавлений настрій. Оцінка ступеня зниження працездатності склала близько 50% у перші години після прибуття на місце катастрофи. 65% відзначали, що протягом декількох днів після аварії відчували виражену тривогу й навіть страх. Серед факторів, які позитивно впливають на емоційний стан гірничорятувальників відзначалися: відсутність обмежень у відпочинку, визнання важливості виконуваної роботи суспільством, близькими, колегами.

Аналіз плинності кадрів серед фахівців ДВГРС України показав, що максимальний відсоток від числа звільнених зі служби становлять фахівці, які були звільнені за власним бажанням. Крім цього відзначено, що плинність кадрів відбувається переважно з наступних причин: незадоволеність заробітною платою; вихід на пенсію; травматизм і профзахворювання працівників; незадовільний соціальний клімат конфліктність; звільнення за порушення трудової дисципліни. Специфічні особливості професійної діяльності призводять до розвитку у фахівців ДВГРС різних небажаних явищ та провокують такі хвороби, як виникнення застудних, серцево-судинних захворювань, неврологічних хвороб, хвороб кістково-м'язової системи, психічних розладів.

Окреме місце відведено показникам травматизму серед фахівців ДВГРС. Аналіз документів показав, що у період з 2001р. до 2010 р. на шахтах в результаті аварій та нещасних випадків постраждало 358 тис. чоловік, з них 301 людина - під час аварій із груповим травматизмом.

При вивченні особливостей сприйняття фахівцями гірничорятувальних підрозділів своєї професійної діяльності в різних умовах її виконання встановлено, що у всіх досліджуваних спостерігаються практично однакові тенденції щодо поняття «моя професійна діяльність»: при виконанні суто технічних операцій - позитивне сприйняття, при виконанні рятувальних операцій - негативне сприйняття своєї професійної діяльності.

У четвертому розділі «Індивідуально-психологічні властивості фахівців гірничорятувальних підрозділів» наведено перелік ПВЯ гірничорятувальника, розкрито особливості індивідуально-психологічних властивостей фахівців-гірничорятувальників в залежності від рівня результативності їх професійної діяльності та наведено прогностичні моделі її визначення з урахуванням складності професійного завдання.

За результатами експертного оцінювання визначено, що головними у структурі професійно важливих якостей фахівців ДВГРС України є наступні групи властивостей: атенційні, мнемічні, сенсорні, емоційно-вольові. Результати факторного аналізу дозволили виокремити три фактори, що відповідають трьом групам ПВЯ, або структурним компонентам, які здебільшого і визначають результативність професійних завдань: *емоційно-вольовий компонент* (стриманість, емоційна стійкість при ухваленні відповідальних рішень, урівноваженість при конфліктах, уміння

контролювати свої емоції та поведінку, вміння брати на себе відповідальність, стресостійкість); *когнітивний компонент* (здатність тривалий час зберігати стійку увагу, вміння переключати увагу з одного об'єкта на інший, вміння помічати незначні зміни у досліджуваному явищі, здатність ухвалювати рішення при дефіциті інформації, уміння з усього обсягу обирати необхідну інформацію, здатність прогнозувати хід подій з урахуванням їхньої ймовірності, окомірні визначення відстаней кутів та розмірів та інтелектуальна лабільність); *поведінковий, або конативний компонент* (розважливість, дотримання чинних правил та норм, швидка адаптація до нових умов, уміння узгоджувати свої дії з іншими, схильність до виправданого ризику, вміння працювати в команді, вміння планувати свою діяльність).

Вищенаведене дозволяє стверджувати, що професійно важливі якості, які було визначено під час експертного оцінювання та при проведенні факторного аналізу, повною мірою забезпечують ефективність професійної діяльності фахівців гірничорятувальних підрозділів під час виконання ними завдань щодо ліквідації наслідків аварій на шахтах та проведенні рятувальних робіт.

Подальше вивчення умов високої результативності діяльності гірничорятувальника показало, що тенденція виразності мотивів вступу на службу до ДВГРС свідчить, що в I групі гірничорятувальників домінують такі мотиви, як прагнення до роботи, пов'язаної з наданням допомоги іншим людям; змістовий інтерес до роботи в рятувальних підрозділах; прагнення «себе перебороти», змінити характер, стати впевненіше. Розглядаючи наведений перелік в групі фахівців з середнім рівнем професійної результативності, ми встановили, що такі фахівці відзначають такі мотиви обрання професії «гірничорятувальника»: за прикладом друзів і знайомих, що працюють в ДВГРС; змістовий інтерес до роботи в рятувальних підрозділах; прагнення до роботи, пов'язаної з наданням допомоги іншим людям; сімейна традиція. У фахівців, які відрізняються низькою результативністю діяльності, такий перелік дещо інший: схильність до воєнізованої служби; прагнення «себе перебороти», змінити характер, стати впевненіше; випадковий збіг обставин; незадоволеність колишньою роботою. Наведені результати дозволяють констатувати, що серед усіх випробуваних найбільш спрямованими на професійний розвиток, а отже, і на високі показники в професійній діяльності є досліджувані I та II груп.

Дослідження індивідуально-психологічних властивостей фахівців ДВГРС України дозволило скласти середньогрупові характеристики гірничорятувальників залежно від рівня результативності їх діяльності (рис.1). Аналіз результатів показав, що фахівцям гірничорятувальних частин I групи притаманні м'якість, поступливість і піддатливість.

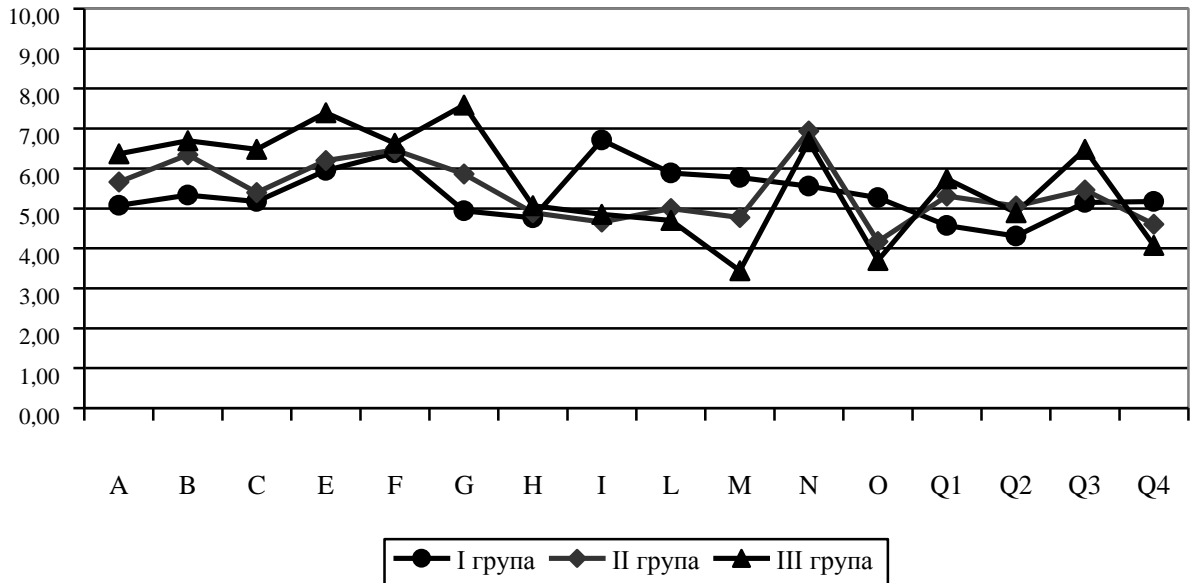

Рис. 1. Профілі особистості гірничорятувальників з різними показниками результативності професійної діяльності

Стосовно людей фахівці I групи проявляють відкритість і проникливість. У соціальній поведінці відрізняються конформізмом, залежністю від думки й вимог групи, прийняттям загальноприйнятих моральних правил і норм. Фахівців I групи відрізняє також емоційна пластичність, можлива схильність до імпульсивності. Ці властивості компенсуються вольовою регуляцією: умінням контролювати свої емоції й поведіння, впевненістю в собі, стресостійкістю.

Працівникам гірничорятувальних підрозділів із середніми показниками ефективності професійної діяльності властиво демонструвати незалежність характеру, що проявляється у вільному ставленні до загальноприйнятих моральних правил і норм, не виражене почуття обов'язку та відповідальності. Ці риси суперечать головним вимогам, що висвітлюються професією до фахівців, основними обов'язками яких є ліквідація аварій на шахтах та порятунок людей. Прийняття відповідальності за свої дії є необхідною умовою гірничорятувальної діяльності.

Фахівцям ДВГРС, що відрізняються низьким рівнем результативності професійної діяльності, притаманна стриманість у встановленні як міжособистісних, так і соціальних контактів. У поведінці провідними характеристиками є експресивність, збудливість. Основними рисами характеру гірничорятувальників даної групи є сором'язливість і схильність до індивідуальної діяльності. Відзначено схильність до інтроверсії. Для фахівців цієї групи також характерні нестійкість емоцій, низька вольова регуляція, а отже, невміння контролювати свої емоції й поведінку, залежність від настрою, імпульсивність.

Аналіз когнітивного компонента професійно важливих якостей фахівців ДВГРС показав, що серед усіх фахівців-гірничорятувальників, які взяли участь у нашому дослідженні, найбільшу кількість випробуваних з рівнем загальних здібностей нижче середнього, відзначено в III групі (25,96%). При цьому найменша кількість фахівців III групи, порівняно з досліджуваними з I та II груп, характеризується середнім рівнем загальних здібностей, результати є достовірними на рівні $p \leq 0,05$. Подібну тенденцію можна спостерігати відносно виразності високого рівня інтегрального показника загальних здібностей – він властивий більшості фахівців II та I груп, на відміну від найменш результативних гірничорятувальників. При цьому високий рівень інтелектуальної лабільності відзначається у достовірної більшості фахівців, яких експерти відмітили як найбільш професійно результативних – 68,80%. Результати є значущими при порівнянні з III групою (54%) випробуваних.

Вивчення особливостей інтелектуальної лабільності фахівців-гірничорятувальників дозволило констатувати, що високий її рівень відзначається у достовірної більшості найбільш професійно результативних фахівців – 68,80%. Результати є значущими при порівнянні з III групою (54%). Було встановлено, що середній рівень інтелектуальної лабільності достовірно рідше зустрічається у групі найменш результативних гірничорятувальників (20,50%). У II групі таких фахівців 30,50%, а серед найбільш результативних фахівців – 31,20%. Результати є достовірними на рівні $p \leq 0,05$.

Також відповідно до результатів за кількістю фахівців з високим рівнем інтелектуальної лабільності додамо, що низький її рівень зустрічається у більшості тих фахівців, які характеризувались як низько результативні – 25,50%. У II групі таких фахівців лише трохи більше, ніж 4%, а от в I групі такого результату не зафіксовано взагалі. Результати є достовірними на рівні $p \leq 0,05$ та $p \leq 0,01$ відповідно.

Подальше дослідження було спрямоване на визначення рівня емоційно-вольового компонента у структурі ПВЯ гірничорятувальника. Установлено, що при ускладненні умов виконання професійного завдання (рятувальні роботи) у фахівців ДВГРС відзначаються суттєві зміни в емоційному стані. Так, кількість опитаних, яким зазвичай властиво зберігати рівновагу, при виїзді на надскладне завдання, збільшилося на половину. Поряд з цим у випробуваних був зафіксований прояв такої емоції, як страх – він властивий чверті гірничорятувальників перед початком рятувальної операції. У 20,10% опитаних при виконанні 2 блоку професійних завдань було зафіксовано тривогу, яка, можна припустити, замінила спокій, якій відзначався в при виконанні професійних завдань 1 блоку у 30,15% гірничорятувальників.

Щодо особистісної тривожності слід зауважити, що у найбільш результативних гірничорятувальників, порівняно з колегами з II та III груп, її рівень є найнижчим. Зафіксовано, що порівняно з замірюванням реактивної

тривожності при виконанні професійних завдань, які можна віднести до суто технічних операцій, при їх значному ускладненні (проведення рятувальних робіт) її середньогруповий рівень у випробуваних значно підвищився. Таким чином, можна говорити про певні зміни у складі часткової психологічної готовності співробітників гірничорятувальних підрозділів до виконання дій в екстремальних умовах.

Дослідження особливостей конативного, або поведінкового компоненту ПВЯ гірничорятувальників показало наявність достовірних розбіжностей за шкалою інтернальності у професійній діяльності. Результати показали, що достовірно вищими за шкалою інтернальності професійної діяльності виявилися показники у випробуваних III групи - низький рівень результативності професійної діяльності, порівняно з групою із середньою результативністю професійної діяльності ($t = 2,16, p \leq 0,05$). Подібна тенденція відзначена в результатах в I і II груп досліджуваних. За даними кореляційного аналізу можна судити про наявність позитивного помірною зв'язку між рівнем інтернальності у сфері досягнень і рівнем самооцінки ($r = 0,392$, при $p \leq 0,05$), а також між рівнем інтернальності у сфері досягнень і рівнем оцінки керівниками фахівців ($r = 0,279$, при $p \leq 0,05$). Такі результати дозволяють констатувати існування взаємозалежності між самооцінкою рівня професіоналізму гірничорятувальника, оцінкою рівня професіоналізму фахівців начальниками гірничорятувальних служб і типом контролю особистості.

З метою реалізації можливості прогнозування результативності професійної діяльності кандидата на посаду гірничорятувальника при виконанні ним різних за змістом професійних завдань, нами було розроблено наступні прогностичні моделі (формула 1 – прогноз результативності виконання технічних операцій та формула 2 – прогноз результативності виконання рятувальних операцій).

Так, математична модель для розрахунку та прогнозування результативності виконання фахівцем ДВГРС технічних операцій набула такого вигляду:

$$Y = \text{Constant} + 0,145 (\text{CO}) + 0,121 (\text{«В»}) + 0,124 (-\text{«Q1»}) + 0,262 (\text{«А»}) + 0,126 (\text{ОП}) + 0,399 (\text{РЗЗ}) + 0,278 (-\text{РТ}) + 0,925 (\text{ІЛ}) \quad (1)$$

де Y – рівень результативності професійної діяльності фахівців ДВГРС України при виконанні ними суто технічних операцій; Constant = 11,72; CO - самооцінка – емоційна стійкість; «В» – рівень інтелекту; Q1 – консерватизм; «А» - товариськість; ОП – оперативна пам'ять; РЗЗ – рівень загальних здібностей; РТ – реактивна тривожність; ІЛ – інтелектуальна лабільність.

Аналізуючи наведену прогностичну модель, можна констатувати, що достовірними для складання прогнозу результативності діяльності фахівців-

гірничорятувальників при виконанні технічних операцій виявились складові, більшість з яких можна віднести до когнітивного компоненту структури професійно важливих якостей фахівців ДВГРС України.

Наступним етапом проведення МРА стало виведення формули прогнозу професійної результативності фахівця ДВГРС при виконанні ним завдань з порятунку постраждалих.

$$Y = \text{Constant} + 0,627 (\text{«C»}) + 0,137 (\text{«F»}) + 0,068 (\text{«Q3»}) + 0,692 (-\text{«O»}) + 0,145 (\text{CO}) + 0,523 (-\text{OT}) + 0,851 (\text{I заг.}) + 0,382 (\text{ЗРС}); \quad (2)$$

де Y – рівень результативності професійної діяльності фахівців ДВГРС України при виконанні ними рятувальних операцій; Constant = 19,03; CO – самооцінка – емоційна стійкість; «C» – емоційна стійкість; «Q3» – самоконтроль; «F» – розважливність; «O» – тривожність; I заг. – рівень загальної інтернальності; OT – особистісна тривожність; ЗРС – загальний рівень саморегуляції.

Аналізуючи формулу 2, можна констатувати, що компоненти даної прогностичної моделі відносяться до емоційно-вольового та конативного компонентів структури ПВЯ гірничорятувальника.

Таким чином, отримані дані дозволяють говорити, що найбільш суттєвими компонентами, які здебільшого обумовлюють прогностичну цінність визначення результативності професійної діяльності гірничорятувальника в різних умовах її виконання, є саме ті, які було виділено при проведенні факторного аналізу: емоційно-вольовий блок, конативний та когнітивний компоненти. Поданий алгоритм є достовірним та може бути рекомендований для використання на етапі професійно-психологічного відбору кандидатів на службу до підрозділів ДВГРС України та їх подальшого психологічного супроводження.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено та по-новому розв'язано наукову проблему, що виявляється в професіографічному аналізі діяльності гірничорятувальників та розробці структури ПВЯ, необхідних у їхній професійній діяльності.

1. Аналіз наукових досліджень з проблематики показав, що вже у другій половині ХХ ст., незважаючи на відсутність загальнометодичної й теоретичної основи дослідження в радянській психологічній науці, вчені формулюють деякі принципи, методи й прийоми психологічного вивчення професійної діяльності та оформлюють їх у спеціальний підхід – професіографію. Сутність цього підходу виражена в самому понятті «професіографія» – описово-технічна і психофізіологічна характеристика різних видів професійної діяльності. Сьогодні ця галузь не втратила своєї

актуальності перш за все завдяки тому, що досить велика кількість професій не отримала характеристик і рекомендацій. Особливо гостро ця проблема стоїть стосовно опису професій екстремального профілю. Зацікавленість діяльністю людини в екстремальних умовах пов'язана зі станом сучасної техносфери, а також з потужними катаклізмами природного характеру. Специфічною особливістю професійної діяльності спеціалістів екстремальних професій є необхідність виконувати професійні завдання в умовах ризику. Отже, забезпечення ефективності та безпечності праці визначає необхідність вивчення особливостей ухвалення рішень та психологічної регуляції поведінки фахівців у надскладних умовах. Зокрема, як один з основних принципів професіографування, був установлений принцип диференційованого підходу до вивчення професійної діяльності, що вказує на необхідність цілеспрямованого дослідження психологічних особливостей професійної діяльності. Зберіг своє значення і набув подальшого розвитку основний принцип застосування методів у психологічному дослідженні професії – принцип комплексності.

Крім того, встановлено, що серед основних підходів професіографічного опису професій екстремального профілю діяльності, у тому числі фахівців ДВГРС, найбільш ефективними можна вважати: комплексний підхід; модульний підхід; задачно-особистісний модульний підхід. Авторський підхід до розробки та дослідження моделі діяльності фахівців ДВГРС України, ґрунтується, насамперед, на принципі її ізоморфізму у двох основних формах – імпліцитній, яка полягає у відтворенні функціональних вимог, яким має відповідати фахівець і експліцитній, що відтворює перелік відповідних ПВЯ, знань, умінь та навичок, які мають бути притаманні цьому фахівцю.

2. Дослідження специфічних особливостей професійної діяльності фахівців ДВГРС України показало, що предметом діяльності цих фахівців є виконання робіт з порятунку людей, що постраждали від аварій на шахтах, з гасіння підземних пожеж, з ліквідації наслідків вибухів, раптових викидів вугілля й газу, виконання інших спеціальних і технічних робіт, пов'язаних з використанням засобів захисту органів дихання та спеціального спорядження на підприємствах, що обслуговуються. Таким чином, професійні завдання фахівців гірничорятувальної служби можна розділити на рятувально-пошукові роботи; технічні операції; профілактичні заходи. Проведення гірничорятувальних робіт характеризується великим обсягом і обмеженим часом їх проведення, складними умовами роботи та граничною напругою сил особового складу. Вони проводяться безперервно вдень і вночі до повного завершення. Це накладає високі вимоги щодо готовності кожного гірничорятувальника діяти за призначенням, відповідно до його фізичних, моральних та фізіологічних якостей.

До основних стрес-факторів, які зустрічаються в діяльності гірничорятувальника, відносять такі: висока температура навколишнього

середовища; висока загазованість і задимленість; новизна подразників; вплив стану постраждалих людей на психіку; дія обмеженого простору; необхідність ухвалення рішень в умовах дефіциту інформації; небезпека отруєння отруйними хімічними речовинами; вплив шуму, тощо. На окрему увагу заслуговує такий стресогенний фактор, як контакт гірничорятувальників з тілами загиблих.

Установлено, що специфічні особливості професійної діяльності сприяють розвитку різних небажаних явищ та провокують виникнення простудних, серцево-судинних захворювань, неврологічних хвороб, хвороб кістково-м'язової системи, психічних розладів. Окреме місце відведено високим показникам травматизму серед фахівців ДВГРС. Саме тому зазначені умови професійної діяльності дозволяють за рівнем захворюваності та виробничого травматизму віднести її до групи професій високого ризику. Крім того, відомо, що аварії на шахтах прогнозувати здебільшого неможливо, отже, їх виникнення характеризується раптовістю, що також є досить сильним стресом для фахівців гірничорятувальної служби.

3. Шляхом багаторівневого дослідження переліку якостей, які можна назвати професійно важливими у професійній діяльності гірничорятувальника, було виокремлено три основні групи психологічних властивостей, які безпосередньо обумовлюють рівень професійної результативності фахівця. До основних ПВЯ гірничорятувальників можна віднести якості емоційно-вольового, когнітивного та конативного компонентів.

Дослідження виразності індивідуально-психологічних властивостей у фахівців-гірничорятувальників дозволило відзначити певні особливості. Встановлено, що більш професійно орієнтованими є фахівці, які характеризуються високим та середнім рівнями професійної результативності, адже в їх мотиваційній структурі превалюють мотиви продуктивної тенденції, а виразність мотивів обрання професії свідчить про усвідомлений та зрілий вибір.

Відзначається існування взаємозв'язку рівня самооцінки гірничорятувальників та показника результативності його професійної діяльності. Установлено також, що фахівцям ДВГРС, які відрізняються високими та середніми показниками результативності професійної діяльності, притаманний високий рівень сформованості пізнавальних якостей. У соціальній поведінці вони відрізняються конформізмом, залежністю від думки й вимог групи, прийняттям загальноприйнятих моральних правил і норм. Їх відрізняє емоційна пластичність, можлива схильність до імпульсивності. Ці властивості компенсуються вольовою регуляцією: вмінням контролювати свої емоції й поведіння, упевненістю в собі, стресостійкістю.

Фахівців з низькими показниками результативності діяльності характеризує стриманість у встановленні як міжособистісних, так і

соціальних контактів. У поведінці провідними характеристиками є експресивність, збудливість. Їм також властивий недостатній рівень сформованості когнітивних функцій, схильність до індивідуальної діяльності, нестійкість емоцій, низька вольова регуляція, а отже, невміння контролювати свої емоції й поведінку, залежність від настрою, імпульсивність. Проведений кореляційний аналіз довів існування залежності рівня професійної результативності гірничорятувальника від рівня сформованості його ПВЯ.

4. Розроблено математичні моделі прогнозування результативності діяльності фахівця-гірничорятувальника при виконанні професійних завдань різної спрямованості. Установлено, що визначальними для ефективного виконання фахівцем суто технічних операцій є властивості, які переважно належать до когнітивного компоненту ПВЯ. Для успішного проведення рятувальних робіт у фахівця мають бути розвинені та сформовані якості, які складають емоційно-вольовий компонент.

Потребує подальшого дослідження:

- питання узагальнення і створення системної моделі, яка могла б змістовно відбити особливості прогнозування ймовірності допущення помилкових дій у професійній діяльності фахівцями ДВГРС;
- питання організації психологічного супроводження фахівців ДВГРС з метою запобігання виникненню та розвитку в них негативних психічних станів та організації психологічної роботи щодо реабілітації та відновлення психологічної стійкості фахівців.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. **Рядинська, Є. М.** Теоретичний аналіз підходів щодо професіографічного опису діяльності фахівців гірничорятувальної служби / Є. М. Рядинська // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія : зб. статей. Вип. 21. Ч. 3 / [редкол.: О. В. Глузман, М. Я. Ігнатенко, В. С. Заслуженюк та ін.]. - Ялта : РВВ КГУ, 2009. - С. 209-213.
2. **Рядинська, Є. М.** Аналіз специфічних особливостей професійної діяльності фахівців державної воєнізованої гірничорятувальної служби / Є. М. Рядинська // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер.: «Психологія». № 857. Вип. 42 / [редкол.: О. Ф. Іванова (відп. ред.)]. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Карзіна. 2009. – С. 188-192.
3. **Рядинська, Є. М.** Психологічні фактори ризику розвитку психосоматичних розладів у гірничорятувальників / Є. М. Рядинська // Вісник ХПНУ ім. Г. С. Сковороди. Психологія. Вип. 30 / [редкол.: В. І. Євдокимов, С. П. Бочарова, В. Й. Бочелюк]. – Х. : ХПНУ ім. Г. С. Сковороди, 2009. - С. 58-64.
4. **Рядинська, Є. М.** Характеристика професійних чинників, що негативно впливають на діяльність фахівців державної воєнізованої гірничорятувальної служби / Є. М. Рядинська // Актуальні проблеми

психології. Т. 7. Екологічна психологія. Вип. 20. Ч. 2 : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка / за ред. С. Д. Максименка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. - С. 146-148.

5. **Рядинська, Є. М.** Психологічні особливості професійної діяльності фахівців державної воєнізованої гірничорятувальної служби / Є. М. Рядинська // Проблеми екстремальної та кризової психології : зб. наук. праць. Вип.8 / [гол. ред. Л. А. Перелигіна]. – Х. : УЦЗУ, 2010. – С. 98-108.

6. **Рядинська, Є. М.** Стрес як психологічний фактор ризику розвитку невротичних розладів у гірничорятувальників / Є. М. Рядинська, Л. С. Бондар // Методологія досліджень та сучасні соціальні, економічні і психологічні проблеми розвитку суспільства : зб. наук. праць. Сер.: «Психологія». – Донецьк : Донецький ін-т ринка та соціальної політики, 2009. - С. 5-11.

7. **Рядинська, Є. М.** Аналіз професійних стрес-факторів, що супроводжують діяльність фахівців воєнізованої гірничорятувальної служби / Є. М. Рядинська // Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти : матеріали наук.-практ. конф. / [відп. за вип. П. В. Макаренко]. - Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – С. 195-199.

8. **Рядинська, Є. М.** Аналіз специфічних особливостей професійної діяльності фахівців екстремального профілю (на прикладі державної воєнізованої гірничорятувальної служби України) / Є. М. Рядинська // Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. : зб. статей. Вип 5. Ч. 3 / [редкол.: О. В. Глузман, М. Я. Ігнатенко, В. С. Заслуженюк та ін.]. - Ялта : РВВ КГУ, 2009. – С. 6-11.

9. **Рядинська, Є. М.** Психологічні особливості професійної діяльності фахівців державної воєнізованої гірничорятувальної служби / Є. М. Рядинська // Психологические технологии в экстремальных видах деятельности : материалы V междунар. науч.-практ. конф. / [отв. за вып. В. А. Лефтеров]. – Донецк : Донецкий юридический институт ЛГУВД им. Э. А. Дидоренко, 2009. – С. 120-122.

10. **Рядинська, Є. М.** Особливості психологічної безпеки фахівців державної гірничорятувальної служби України / Є. М. Рядинська // Психологічна безпека особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / [відп. за вип. І. І. Приходько]. - Х. : Академія внутрішніх військ МВС України, 2009. – С. 225-230.

11. **Рядинська, Є. М.** Психологічна безпека фахівців державної воєнізованої гірничорятувальної служби України як засіб підвищення рівня їх професійної успішності / Є. М. Рядинська // Слово : Вісник МЕРІ : Актуальні проблеми психологічної теорії та практики : матеріали щорічної наук.-практ. конф. : зб. наук. праць. № 16 / [гол. редкол. В. О. Лефтеров]. – Макіївка : Макіївський економіко-гуманітарний інститут, 2009. – С. 35-41.

12. **Рядинська, Є. М.** Експертна оцінка як метод визначення професійно важливих якостей фахівців державної воєнізованої гірничорятувальної служби України / Є. М. Рядинська, Н. В. Оніщенко // Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток : матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф. / [у надзогол.: Одеський Державний університет внутрішніх справ]. - Одеса : ОДУВС, 2010. – С. 322-225.

13. **Рядинская, Е. М.** Сравнительный анализ психологического обеспечения деятельности специалистов государственной военизированной горноспасательной службы Украины и России / Е. М. Рядинская, Н. В. Онщенко // Коченовские чтения «Психология и право в современной России» : сб. тезисов участников Всероссийской конф. по юрид. психологии / [сост. И. Б. Бовина, И. Н. Коноплева]. - М. : МГППУ, 2010. – С. 258-262.

АНОТАЦІЇ

Рядинська Є.М. Професіографічний аналіз діяльності фахівців Державної воєнізованої гірничорятувальної служби України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». – Національний університет цивільного захисту України. – Харків, 2011.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми професіографічного аналізу професійної діяльності фахівців Державної воєнізованої гірничорятувальної служби України. Автором проаналізовано сучасні підходи щодо проблеми професіографічного опису діяльності фахівців екстремального профілю, показано недосконалість сучасного процесу професійно-психологічного відбору, окреслені викликані цим проблеми щодо невідповідності суб'єкта діяльності обраній професії.

Встановлено, що професійна діяльність фахівців гірничорятувальної служби відбувається під постійним впливом професійних стрес-факторів, які негативно впливають на психічний стан гірничорятувальників, що дозволяє віднести її до професій підвищеного ризику.

Доведено, що результативність професійної діяльності гірничорятувальника залежить від структури його індивідуально-психологічних характеристик. Основними в низці професійно важливих виявились наступні компоненти якостей: емоційно-вольовий, когнітивний та поведінковий, або конативний компонент.

Розроблено прогностичні моделі результативності гірничорятувальників при виконанні ними професійних завдань різної складності, які дозволяють вирішити проблему оптимізації розподілу та призначення до виконання певних завдань фахівців, в залежності від виразності у них професійно важливих якостей.

Ключові слова: фахівець Державної воєнізованої гірничорятувальної служби України, професійно важливі якості, професіографічний опис, професійно-психологічний відбір.

Рядинская Е.Н. Профессиографический анализ деятельности специалистов Государственной военизированной горноспасательной службы Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.09 – «Психология деятельности в особых условиях». - Национальный университет гражданской защиты Украины. - Харьков, 2011.

В диссертации приведено теоретическое обоснование и новое решение научной проблемы профессиографического анализа профессиональной деятельности специалистов Государственной военизированной горноспасательной службы Украины. Автором проанализированы современные подходы к проблеме профессиографического описания деятельности специалистов экстремального профиля. Проведенный анализ исследований в области системы профессионального отбора кандидатов на службу в экстремальные виды деятельности и изучение особенностей ее влияния на личность специалиста, позволили показать несовершенство современного процесса профессионально-психологического отбора и очертить вызванные этим проблемы несоответствия субъекта деятельности выбранной профессии.

Установлено, что профессиональная деятельность специалистов горноспасательной службы происходит под постоянным воздействием негативных стресс-факторов, отрицательно влияющих на психическое состояние горноспасателей, что позволяет отнести ее к профессиям повышенного риска.

Автором доказано, что результативность профессиональной деятельности горноспасателя зависит от структуры его индивидуально-психологических характеристик. Основными в ряде профессионально важных качеств специалистов горноспасательной службы оказались свойства, соответствующие трем группам ПВК, которые, в основном, и определяют результативность профессиональных задач: эмоционально-волевой компонент (сдержанность, эмоциональная устойчивость при принятии ответственных решений, уравновешенность при конфликтах, умение контролировать свои эмоции и поведение, умение брать на себя ответственность, стрессоустойчивость); когнитивный компонент (способность длительное время сохранять устойчивое внимание, умение переключать внимание с одного объекта на другой, умение замечать незначительные изменения в изучаемом явлении, способность принимать решения при дефиците информации, умение по всему объему выбирать необходимую информацию, способность прогнозировать ход событий с

учетом их вероятности, глазомерные определения расстояний углов и размеров и интеллектуальная лабильность); поведенческий или конативный компонент (рассудительность, соблюдение действующих правил и норм, быстрая адаптация к новым условиям, умение согласовывать свои действия с действиями других, склонность к оправданному риску, умение работать в команде, умение планировать свою деятельность).

Разработаны прогностические модели результативности горноспасателей при выполнении ими профессиональных задач различной сложности, которые позволяют решить проблему оптимизации распределения и назначения для выполнения определенных задач специалистов, в зависимости от выраженности у них профессионально важных качеств.

Ключевые слова: специалист Государственной военизированной горноспасательной службы Украины, профессионально важные качества, профессиографическое описание, профессионально-психологический отбор.

Ryadynska E.M. Professiographic analysis of the experts of the State Paramilitary Mine Service of Ukraine. - Manuscript.

Thesis for the degree of psychological sciences, specialty 19.00.09 – «Psychology of activity under special circumstances». - National University of Civil Defense of Ukraine. - Kharkiv, 2011.

The thesis presents a new theoretical generalizations and scientific problem solving professiographic analysis of the professional activity of the State Paramilitary Mine Service of Ukraine. The author analyzes contemporary approaches to the problem professiographic description of the extreme activities of experts, showed deficiencies of modern means of professional psychological selection, outlined the problems caused by this inconsistency on the subject of a chosen profession.

Established that the professional activity of experts rescue service is under constant influence of occupational stress factors that adversely affect the mental state of mine, allowing it to carry high-risk occupations. It is shown that the impact of professional mine depends on the structure of its individual and psychological characteristics. Principal in a number of important professional qualities were the following components: emotional, volitional, cognitive, behavioral, or konatyvnyy component.

Prognostic model of effectiveness in the discharge of mine professional tasks of varying complexity, which allowed to solve the problem of optimizing the allocation and assignment to perform certain tasks specialists, depending on the expressiveness of their important professional qualities.

Keywords: expert State Paramilitary Mine Service of Ukraine, professionally important qualities, professiographic description, professionally-psychological selection.

Підписано до друку 14.03.11. Формат 60x84x16
Папір 80 г/м² Друк ризограф. Ум.друк.арк.1,0
Тираж 100 прим. Вид.№100/11 зам.№500/11
Відділення редакційно-видавничої діяльності
Національного університету цивільного захисту України
61023, м.Харків, вул. Чернишевська, 94